

“ZAMONAVIY DUNYO TARTIBOTI KONSEPSIYALARINING MARKAZIY OSIYO VA O‘ZBEKISTONGA TA’SIRI”

Aliyev Jahongir Erkinjon o‘g‘li

TDSHU Yoshlar bilan ishlash, ma’naviyat va ma’rifat bo‘limi mutaxassisi

Email: aliyevjahongir2330@gmail.com

Tel: +998990042330

ANOTATSIYA

Zamonaviy dunyo tartiboti ikkinchi jahon urushidan so‘ng to hozirgi davrga qadar, dunyoning geosiyosiy jarayonlarini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etib keldi. Covid 19 pandemiyasidan so‘ng bu tartib o‘rnida asta-sekin yangi tartiboti shakllana boshladi. Bu jarayonni esa bir qancha geosiyosiy voqeeliklar yanada tezlashtirib yubordi. Rossiya-Ukraina harbiy mojarosi, Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi keskinliklar, Yaqin Sharqdagi yangi urush o‘choqlarning vujudga kelish xavfning yanada ortib bo‘rishi, Xitoyning “Yagona Xitoy” konsepsiyasi bo‘yicha Tayvanga da‘volari, Uzoq Sharqdagi keskinliklar va boshqa qaynoq geosiyosiy nuqtalar global dunyo tartibining o‘zgarishga olib kelishi mumkin. Ushbu jarayonlarda zamonaviy dunyo tartibotining Markaziy Osiyoga davlatlariga ta’sirini o‘rganish kun tartibidagi masalalardan biri hisoblanadi

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, Dunyo tartibi, BMT, AQSH, NATO, “Yagona Xitoy”, Uzoq Sharq, Yaqin Sharq, yadro urushi, Rossiya, “Yangi buyuk o‘yin”

KIRISH

Markaziy Osiyoning geosiyosiy mintaqasi Yevrosiyoning markaziy qismida joylashgan, okeanlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish imkoni bo‘lmagan ulkan hududdir. Chegaralarning aniq ta’riflari yo‘qligiga qaramay, umume’tirof etilgan nuqtai nazarga ko‘ra, bu mintaqa zamonaviy O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg‘iziston va Qozog‘iston davlatlaridan iborat. Tarix davomida Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo‘li tufayli Yevropa, Yaqin Sharq, Janubiy va Sharqiy Osiyoni bog‘lovchi, bu orqali ham moddiy, ham nomoddiy qadriyatlarni, xususan, tajriba, yutuqlarni o‘zaro almashishga hissa qo‘shadigan hudud sifatida tanilgan. Markaziy Osiyoning geosiyosat va geostrategiyasi, xususan, undagi katta neft va gaz zahiralarning mavjudligi, tranzit va kommunikatsiya yo‘llarining joylashuvi, Kaspiy dengizining strategik va geoiqtisodiy ahamiyati, resurslarni qazib olish jarayonlari va mintaqadan o‘tuvchi energiya yo‘nalishlarini nazorat qilish, ichki inqirozlarga ta’sir o‘tkazish imkoniyati, shuningdek, Markaziy Osiy davlatlari o‘rtasida umumiy madaniy, tarixiy va iqtisodiy manfaatlarining mavjudligi bilan etirof yetiladi. Qo‘shni davlatlar zamonaviy sharoitda SSSR parchalanganidan keyin Markaziy Osiyoda asosiy rolga da’vogar bo‘lgan mintaqaviy va

transmintaqaviy kuchlar o'rtasidagi raqobatning kuchayishida asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Bu ushbu mintaqaning zamonaviy dunyoda muhim geosiyosiy ahamiyat kasb yetadi .

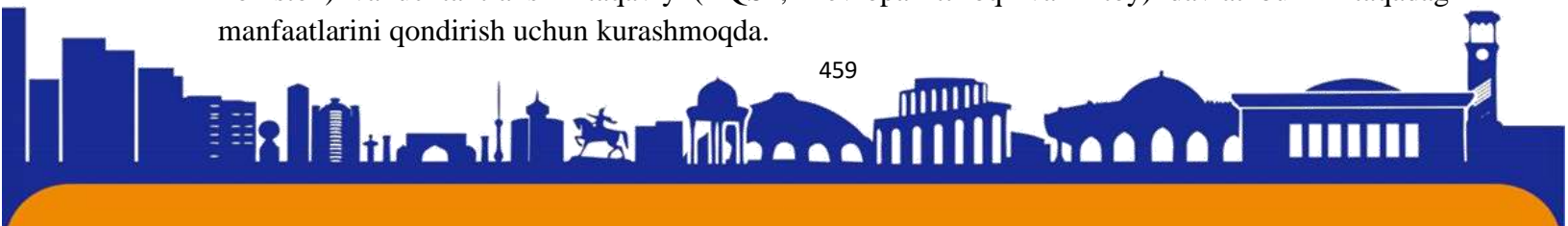
ASOSIY QISM

Sovet Ittifoqidan keyingi o'zgarishlarga turli xil milliy va xalqaro omillar ta'sir ko'rsatdi. Markaziy Osiyo voqealarini tahlil qilish uchun xalqaro munosabatlarning bir qancha nazariy asoslari mavjud: neoliberalizm, neorealizm, konstruktivizm va boshqa nazariyalar. Markaziy Osiyodagi voqealarga neoliberal yondashuv ayniqsa SSSR parchalanganidan keyingi dastlabki davrda ommalashdi. Biroq, 2000 yildan boshlab kuchaygan siyosiy va iqtisodiy qarama-qarshiliklar butun dunyo bo'ylab olimlarni mintaqadagi notinch o'zgarishlarni tushunish uchun neorealizmga murojaat qilishga undadi. Ushbu an'anaviy maktablarga qo'shimcha ravishda, konstruktivizm – mintaqaviy integratsiyaning aspektlarini aniqlovchi va milliy o'zlikni shakllantirish bilan bog'liq primordializm postsovet davridagi nazariy munozaralarda tobora kuchayib bormoqda .

Shuningdek “Yangi buyuk o'yin” sarlavhasida global siyosatning zamonaviy sohasida eng ko'p muhokama qilinadigan mavzuga aylandi. Yevrosiyo qit'asining yuragi Markaziy Osiyo mintaqasi allaqachon Rossiya va Britaniya o'rtasidagi mustamlakachilik jangiga guvoh bo'lgan. Geosiyosiy mavqei mojaroni yanada kuchaytirdi. Buyuk o'yin butun Markaziy Osiyo mintaqasiga noxush ta'sir ko'rsatdi. Rossiyaning O'rta Osiyo mintaqasidagi bir asrluk hukmronligi 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanishi bilan yakunlandi. Lekin bu muqarrar ravishda Markaziy Osiyo davlatlari Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmanistonga katta ta'sir ko'rsatadi .

1991 yilgacha yuqoridagi davlatlarning Sovet Ittifoqi tarkibiga kirishi munosabati bilan geosiyosatga oid mavjud klassik nazariyalarning aksariyati Markaziy Osiyoni Heartlend nazariyasiga asoslangan holda ko'rib chiqqanligini ta'kidlash lozim. Eng so'nggi nazariyalarga ko'ra, Markaziy Osiyo to'rtta yadroviy davlat – Rossiya, Xitoy, Hindiston va Pokistonni o'ziga xos tarzda bog'laydigan dunyodagi yagona nuqtadir. Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqillikka erishgach, ikki xil – ichki va mintaqaviy geosiyosiy o'zgarishlarga duch keldilar. Sovet davridan meros bo'lib qolgan siyosiy, etnik, hududiy va boshqa muammolar ushbu mintaqada mamlakatlarda jiddiy geosiyosiy muammolarni vujudga kelishig imkon berdi. Bunga jug'rofiy yoki etnik nizolar, ba'zan esa ham birinchi, ham ikkinchi omillar ta'sirida yuzaga kelgan bir qancha inqirozlarni misol qilib keltirish mumkin.

Markaziy Osiyoda yangi geosiyosiy makonning shakllanishiga ko'proq Sovuq urush davri tugaganidan keyingi asosiy o'zgarishlar natijasi sifatida qarash kerak . Markaziy Osiyoning postsovet davridagi, xususan, 11-sentabr voqealaridan keyin eng muhim geosiyosiy xususiyati uning mintaqaviy va transmintaqaviy miqyosdagi hokimiyat uchun kurashlar maydoniga aylanishidir. Demak, Markaziy Osiyoning beshta davlati – O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston va Turkmaniston respublikalaridan tashqari beshta mintaqaviy (Rossiya, Eron, Turkiya, Hindiston va Pokiston) va uchta transmintaqaviy (AQSh, Yevropa Ittifoqi va Xitoy) davlat bu mintaqadagi manfaatlarini qondirish uchun kurashmoqda.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023

Qo'shma Shtatlar jahon gegemoni sifatida harakat qilib, Markaziy Osiyoda bir qator o'ziga xos manfaatlarni ko'zlaydi, bular, birinchi navbatda, o'z energiya resurslarini nazorat qilish, Eron manfaatlari va ta'sirining oldini olish, shuningdek, Eronning qayta tiklanish ta'sirining oldini olishdir .

Rossiyaning Markaziy Osiyodagi manfaatlariga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil – bu mintaqada biron bir xorijiy kuch hukmronlik qilgan taqdirda Rossiyaning hududiy yaxlitligining masalasidir .

Demak, Markaziy Osiyo davlatlarining ichki o'ziga xosligi va geografik xususiyatlaridan tashqari, hozirgi bosqichda unga dunyoning eng muhim siyosiy mintaqalaridan biri sifatida e'tibor qaratishning asosiy sababi mintaqaviy va transmintaqaviy kuchlarning jiddiy raqobati bo'ldi. Bu zamonaviy geosiyosat nazariyalarida Markaziy Osiyo mintaqasiga alohida e'tibor berilishini tushuntiradi .

1904 yilda Heartlend nazariyasini ishlab chiqqan Xelford Makkinderning fikriga ko'ra , Yevroosiyo qit'asining yuk tashish maqsadlarida foydalanilmaydigan markaziy hududi quruqlikdagi muhim qal'adir. Mustaqillikka erishgan Markaziy Osiyo davlatlari, nazariyotchilarning Makkinder fikriga qaytadan e'tibor qaratilishi davrida Sovet Ittifoqining bo'g'inlaridan biri edi. Ushbu mintaqaning strategik ahamiyatini talqin qilgan holda, Makkinder izdoshlari unga kirish butun dunyo quruqlik ustidan nazoratni ta'minlashi mumkinligiga amin edilar. Aynan shuning uchun ham ular SSSRni “jahon qudratiga nomzod” deb hisoblashgan.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Nikolas Speakman tomonidan ishlab chiqilgan chegara nazariyasi yoki Rimlend deb nomlanuvchi yana bir nazariya, asosan, dengiz kuchlarining asosiy ahamiyatini ta'kidlaydi, shu bilan dengiz va quruqlik kuchlari Markaziy Osiy mintaqasids birlashishiligi imkoniyati tufayli geosiyosiy ahamiyatini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Sikorskiyning nazariyasiga ko'ra , keng ko'lamli jahon urushi bo'lgan taqdirda, uning taqdirini faqat “qaror qabul qiluvchi mintaqa” belgilashi mumkin, bu nazariyotchining fikriga ko'ra, aynan bu hudud Markaziy Osiyodir .

Samuel Xantington tomonidan ishlab chiqilgan sivilizatsiyalar to'qnashuvi va dunyo tartibini tiklash nazariyasi, sivilizatsiya va madaniy o'ziga xoslik, insoniyat yutuqlarini ifodalash, uning tasnifining eng yuqori darajasidir. Sivilizatsiyalar to'qnashuvi, uzilishlar darajasida, uning jahon siyosatidagi hukmron mavqeini shakllantirishga ham, yangi ming yillik mojarolari rivojlanishining so'nggi bosqichiga ham yordam beradi. O'rta Osiyo mintaqasining shimoliy, shimoli-g'arbiy va sharqiy chegaralari Xantington nazariyasida sivilizatsiya tafovutining yo'nalishlaridan biri bo'lib, shimol-g'arbda pravoslav nasroniy sivilizatsiya guruhlarini, sharqda buddist va janubi-sharqda konfusiyni ifodalaydi. Shunday qilib, islom olamining chekka hududlaridagi boshqa sivilizatsiyalar bilan o'zaro aloqadorlik nuqtai nazaridan Markaziy Osiyo o'ziga xos va betakror mintaqadir.

Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng, Jeffri Kemp ellipsining strategik pozitsiyasi geoiqtisodiy (neft va gaz) muammolarining dolzarbligi bilan bog'liq bo'lgan jahon siyosiy adabiyotida alohida e'tibor

topdi. Kamp ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi tasdiqlangan neft zaxiralarining 70% ga yaqini, shuningdek, tabiiy gaz resurslarining 40% dan ortig'i Rossiya va Qozog'iston janubidan Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklarigacha cho'zilgan elliptik mintaqada joylashgan. Aslida, "ellips" energetika strategiyasi, jumladan, Fors ko'rfazining qattiq neft va gaz resurslari, xususan – dunyodagi eng yirik tabiiy gaz koni (Janubiy Pars va Shimoliy Gunbad) jami jahon gazining 19% ni tashkil qiladi. Fors ko'rfazi va Sibir mintaqalaridan keyin dunyodagi eng muhim energiya manbalaridan biri hisoblanadigan Kaspiy dengizigacha cho'zilgan. Keyinchalik "ellips" Markaziy Osiyoning g'arbiy chegaralarini, shuningdek, mintaqaning uchta davlati – Turkmaniston, O'zbekiston va Qozog'iston hududini o'z ichiga oladi. Yuqoridagi nazariyaning ahamiyati, geoiqtisodiy manfaatlardan kelib chiqib, Yevrosiyaning markaziy qismida joylashgan energiya resurslari sharqiy va g'arbiy mamlakatlar uchun qimmatli xom ashyo manbalari ekanligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ushbu resurslarning mavjudligi energiya importining kengayishiga yordam berishi kerak, unga bo'lgan talab so'nggi davrda nafaqat kamaygan, balki kapital to'planishi va iste'molning o'sishini hisobga olgan holda ushbu talabning oshishiga olib kelishi kerak, bu muqarrar ravishda ta'minotning ko'payishiga olib keldi.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida neft zaxiralarining umumiy hajmi 15-31 milliard barrelga, tabiiy gaz zaxiralarining umumiy hajmi esa 230-360 trillion kub metr ga etadi, bu esa jahon neft resurslarining qariyb 7,2 va 7% gaz resurslari foizini tashkil etadi. Boshqa tomondan, jahon iqtisodiyotining dinamik o'sishini hisobga olgan holda uglevodorod energiya manbalariga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Jahon statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2003 yilda 95 milliard kub metr ga etgan tabiiy gaz iste'moli 2030 yilga kelib 182 milliard kub metr ga etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda kuzatilayotgan iqtisodiy o'sishning kuchayishi tendensiyasi va ularning energiya resurslariga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda, Markaziy Osiyo mintaqasi va uning energetika salohiyati energetika muammosini hal etishda asosiy yordam nuqtalaridan biri sifatida baholanishi kerak.

Katta Markaziy Osiyo deb atalmishni yaratish g'oyasining e'lon qilinishi bilan mintaqadagi vaziyat Qo'shma Shtatlarning ushbu yangi kontseptual va strategik burilishlari tufayli "siqilib ketdi". Bu aslida Markaziy Osiyoning beshta davlati va ularning janubiy qo'shnilari o'rtasidagi to'siqni olib tashlashga qaratilgan. AQShning Afg'onistondagi aksilterror kampaniyasi boshlanishi bilan Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston uchun xalqaro hamkorlik va dunyoga chiqish uchun muqobil maydon paydo bo'ldi. Agar Afg'onistonda haqiqatdan ham tinchlik o'rnatilsa va oldinga ijobiy harakat boshlansa, mintaqa davlatlari uchun Janubiy Osiyoga yo'l ochiq bo'ladi. Bu esa, ayniqsa, energiya eksport qiluvchi davlatlar uchun yangi integratsiya imkoniyatlari va savdo-iqtisodiy hamkorlikning yangi salohiyati paydo bo'lishini anglatadi. Albatta, bu yaqin kelajak haqida emas: bu yo'lda juda ko'p muammolar bor. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bunday istiqbol Markaziy Osiyoning vositachilik rolini sezilarli darajada kengaytiradi va bu mintaqa mamlakatlari uchun katta dividendlar keltirishi mumkin.

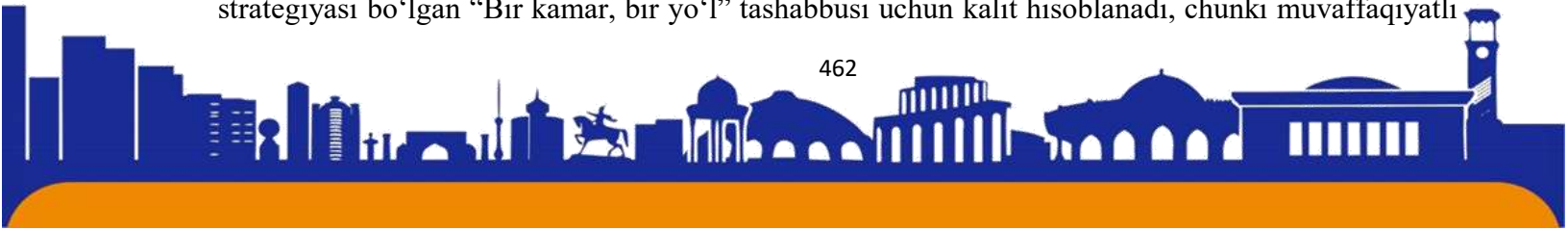

Rossiyaning Markaziy Osiyo va Kavkazning strategik maydonida ishtirok etishi masalasiga kelsak, shuni ta'kidlash kerakki, Rossiyaning Markaziy Osiyodagi tashqi siyosati ushbu davlatning mintaqaviy barqarorlikni saqlash va mamlakatga xorijiy ta'sirning oldini olishga qaratilgan sa'y-harakatlari doirasida juda tushunarli. Rossiyaning Eron, Turkiya va Xitoy bilan munosabatlari Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin normal tus oldi. Bu mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarning mohiyatini belgilab beruvchi avvalgi mafkuraviy tasnif yo'qoldi. Rossiyaning Eron va Turkiya bilan umumiy chegaralari qolmasligi, Xitoy bilan chegaralarining qisqarganligi munosabatlarning normallashtirishiga xizmat qildi. Bir paytlar mintaqaviy gegemon bo'lgan Rossiya endi asosan siyosiy va madaniy ta'sir bilan chegaralanib qolgan. Rossiya mintaqa bilan integratsiyani saqlab qolish uchun Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasi Tashkiloti (ODKB) va Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi (YeOI) kabi institutlardan foydalanadi, biroq Markaziy Osiyo davlatlari Xitoy institutlari tomonidan Rossiya orbitasidan uzoqlashtirilmoqda. Energetika sohasida ham Rossiya tarixiy ustunlikka ega edi, ammo endi neft va gaz yetkazib berish va qazib olishda Xitoy bilan raqobatlashishi kerak. Rossiya hamon mintaqaviy gegemon bo'lib qolmoqda, ammo uning qo'lga olishi tezda kuchini yo'qotmoqda. Rossiyaning siyosiy va madaniy ta'siri o'z o'rnini yo'qotishda davom etsa-da, u hali ham ma'lum imtiyozlarga ega. Masalan, jamoatchilik fikri hamon Rossiyani do'stona buyuk davlat, o'qish joyi va madaniyat markazi sifatida ma'qullaydi. Xitoy esa, aksincha, Markaziy Osiyo xalqlari orasida ijobiy jamoatchilik imidjini shakllantirishda qiynalmoqda. Rossiyaning mintaqaviy ta'siri odatda pasaymoqda, ammo u mintaqaviy yangi kelgan AQShga qaraganda ko'proq afzalliklarga ega. Ushbu mintaqani o'z ta'sir zonasi sifatida saqlab qolish Rossiyaga, birinchidan, o'z xavfsizligini ta'minlash, ikkinchidan, siyosiy va iqtisodiy manfaatlarini amalga oshirish, uchinchidan, energiya resurslarini o'zlashtirish va kerak bo'lganda ularga monopoliyani saqlab qolish imkonini beradi, bu imkoniyatlardan G'arb kuchlariga qarshi kurashda alohida dastak sifatida foydalanish mumkin.

Eron tashqi siyosatida Markaziy Osiyo alohida o'rin tutadi, bu Eron va Markaziy Osiyo o'rtasida mavjud bo'lgan tarixiy, madaniy va diniy umumiylik bilan izohlanadi. Ulkan neft va gaz salohiyatining mavjudligi, aholining ko'pligi, Eron tovarlari bozorini ta'minlash imkoniyati, eng muhimi, Markaziy Osiyo mintaqasining quruqlikda joylashishi, mintaqa davlatlariga makon va hududdan foydalanish imkonini beradi. Eronning eng foydali va eng maqbul yo'l bo'lishi Eronning ushbu mintaqa bilan aloqalarini chuqurlashtirish va kengaytirish uchun potensial imkoniyatlarni ochib berdi.

Xitoy Markaziy Osiyoda hukmron iqtisodiy ishtirokchi bo'lib, o'z milliy manfaatlarini ilgari surish uchun bu vositadan foydalanadi. 2018-yilda Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasidagi savdo hajmi qariyb 40 milliard dollarga yetdi va Xitoy energetika, sanoat va infratuzilma kabi sohalardagi eng muhim xorijiy investor hisoblanadi. Xitoyda mablag'lar taqchil bo'lgan mintaqaga sarmoya kiritish uchun ko'p kapital bor va uning kreditlari AQShdagi kabi islohot shartlarisiz keladi. Albatta, Xitoy sarmoyasi nafaqat tijorat maqsadlarida, balki Markaziy Osiyo Xitoyning Yevroosiyoni rivojlantirish strategiyasi bo'lgan "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi uchun kalit hisoblanadi, chunki muvaffaqiyatli

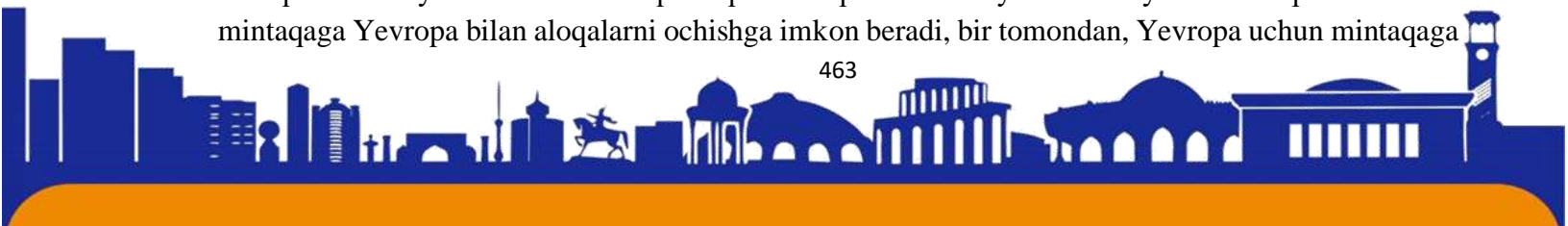

investisiyalar Xitoyning AQShga zaif dengiz yo'llariga qaramligini kamaytiradi. Bundan tashqari, mintaqadagi uglevodorodlar va boshqa tabiiy resurslar Xitoyning iqtisodiy o'sishining kalitidir. Xitoy o'zining iqtisodiy hukmronligidan dunyoning boshqa mintaqalarida bo'lgani kabi Markaziy Osiyoda ham o'zining geosiyosiy maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalanadi. Xitoyning Markaziy Osiyoga munosabati, asosan, mintaqada xavfsizlikni himoya qilish xususiyatiga ega, ammo shunga qaramay, asosiy manfaatdorlik mamlakatning energetika resurslariga kirishdadir. Umuman olganda, mintaqada eng yirik da'vogar bo'lgan Rossiya bilan, shuningdek, AQSh va Yevropa Ittifoqi kabi transmintaqaviy da'vogarlar bilan taqqoslaganda, Xitoy mintaqada bir qator afzalliklarga ega. Misol uchun, Markaziy Osiyo davlatlari Xitoy bilan qo'shnilikni o'z mahsulotlarini eksport qilish uchun kuchli salohiyat deb biladi, ikkinchi tomondan, Pekin hech qachon zaif moliyaviy ahvolga tushib qolgani yo'q. Shu bilan birga, Pekin Markaziy Osiyo davlatlarining ichki siyosatiga hamisha o'zgacha sodiqlik bilan munosabatda bo'lib kelgan, bu esa, shubhasiz, Xitoy bilan munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi .

Xitoy o'z iqtisodiy qudratining o'sishini hisobga olib, mintaqadagi iqtisodiy tuzilmalarga ta'sir ko'rsatadigan barqaror mavqega erishdi. Kaspiy mintaqasida katta neft va gaz zaxiralarining mavjudligi, bu kelajakda Xitoy neftining Yaqin Sharqning energiya resurslariga qaramligini sezilarli darajada kamaytirishga yordam beradi. Xitoy ishlab chiqaruvchisi tovarlarini iste'mol qiladigan ulkan va hali ham tegmagan keng ko'lamlı bozor, shuningdek, mintaqada davlatlarining Xitoy kompaniyalarining sanoatni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan investisiyalariga qiziqishi, boshqa tomondan, bozorni ochib beradi.

Markaziy Osiyoda ham raqobatdosh kuchlardan biri bo'lgan Turkiya hozirgi bosqichda nisbatan qulay iqtisodiy sharoit asosida olib borilgan madaniyat sohasidagi faol ishtiroki tufayli mintaqada ishonchli o'rinni egallashga muvaffaq bo'ldi. Turkiyaning mintaqada mavjudligi faqat o'z manfaatlarini himoya qilish bilan izohlanadi, bunda asosiy nuqta mintaqada hukmron ta'sirga ega bo'lgan davlatning pozitsiyasi edi. Bu davlat o'z geosiyosatini mohirona boshqarish tufayli o'z hududini ham mintaqada davlatlarining o'zlari, ham G'arb davlatlari uchun Kavkaz va Markaziy Osiyo mintaqalariga darvoza sifatida muvaffaqiyatli ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi .

Asosiy transmintaqaviy kuchlardan biri bo'lgan Yevropa Ittifoqi o'zining iqtisodiy bazasi tufayli Markaziy Osiyoda muvaffaqiyatli va faol ishtirok etmoqda. Yevropaning mintaqaga nisbatan, asosan, tijorat manfaatlariga asoslangan pozitsiyasi, ayniqsa, geosiyosiy pozitsiyani qo'lga kiritishga intilmaydi. Yevropa demokratik institutlarni rivojlantirish va mintaqada barqarorlikni mustahkamlashga e'tibor qaratadi, pirovardida energiya resurslarining yangi manbalariga kirish imkoniyatidan foydalanishga intiladi va shu tariqa Yaqin Sharq mamlakatlari va Rossiyaga energiya qaramligini kamaytiradi. Hozirgi bosqichda Yevropaning yirik sarmoyaviy kompaniyalari mintaqaning iqtisodiy bozorini o'zlashtirib, kuchsiz mamlakatlarni unga sarmoya kiritish uchun son-sanoqsiz imkoniyatlardan mahrum qilmoqda. Aloqa koridorini yaratish bo'yicha Yevropa tashabbusi mintaqaga Yevropa bilan aloqalarni ochishga imkon beradi, bir tomondan, Yevropa uchun mintaqaga

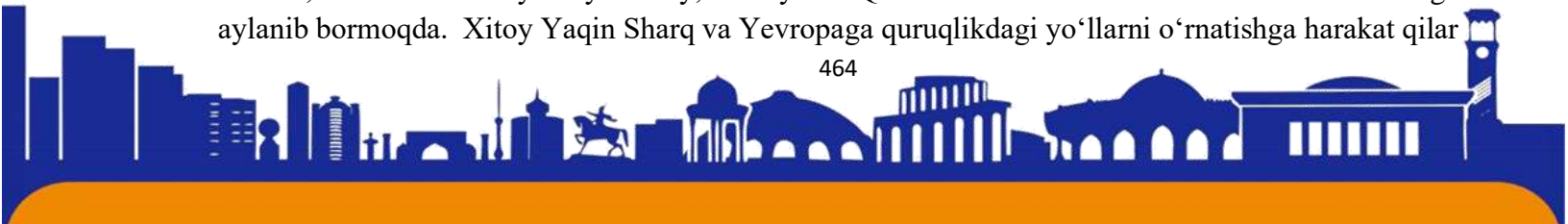
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023

yo'l beradi, ikkinchi tomondan, Yevropaning geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlariga ta'sir qiladi va qo'llab-quvvatlaydi. Ulardan eng muhimi va muvaffaqiyatli Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo va Kavkazning tranzit pozitsiyalariga ega davlatlarga, xususan, Eron va Xitoyga qaramlik darajasini kamaytirishga qaratilgan dasturlarini ilgari surishdir. Boshqa tomondan, Yevropa Ittifoqi Rossiyaning Markaziy Osiyodagi energetika resurslari monopoliyasini yo'qotish yo'llarini shiddat bilan izlamogda. Markaziy Osiyo neft va gazi Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga Rossiya Federatsiyasi hududi orqali tranzit yo'li orqali kiradi, bu esa Yening Rossiyaga haddan tashqari energiya qaramligidan kelib chiqqan xavotirini tushuntiradi.

Markaziy Osiyoning asosiy transmintaqaviy kuchi bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari optimal iqtisodiy va geostrategik maqsadlarni izlab, o'zining kompozision strategiyasini ishlab chiqish orqali mintaqaviy jarayonlarni nazorat qilishga intilmoqda. Qo'shma Shtatlar mintaqadagi eng qudratli bo'lmagan aktyor va o'z manfaatlarini ta'minlash uchun Markaziy Osiyo davlatlari bilan diplomatik aloqadan foydalanishi kerak. Davlat suvereniteti va mustaqilligini himoya qilishning birinchi ustuvor yo'nalishi, xususan, Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlarini birlashtirishga urinishlariga qarshi turishdir. Markaziy Osiyo davlatlariga Amerikaning mintaqaviy raqobatchilari bilan muomala qilishda kattaroq savdolashish imkoniyatini beradi. Buyuk davlatlar uchun buzg'unchi va mahalliy aholi uchun kuch beruvchi kuch sifatida Qo'shma Shtatlar Markaziy Osiyoda muhim majburiyatlarsiz nozik ta'sir o'tkazishi mumkin. XXI asr davlatlarning energiya resurslariga kirish uchun kurashiga muqarrar guvoh bo'lishini ta'kidlagan Qo'shma Shtatlar Fors ko'rfazi va Kaspiy dengizi energiya resurslarini nazorat qilishda ustun mavqega erishish uchun keng ko'lamli sa'y-harakatlarni amalga oshirmoqda. Shunday qilib, Kaspiy mintaqasining neft resurslariga kirish AQSh milliy xavfsizlik strategiyasida alohida muhim mezon bo'lib, u davlatning hayotiy manfaatlarini belgilaydi va uning siyosat, iqtisodiyot va xavfsizlik sohalarida ko'p tomonlama strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Yuqorida sanab o'tilgan strategiya Yevroosiy halqasini to'ldiruvchi omil bo'lib xizmat qiluvchi, shuningdek, mintaqada xavfsizlik kafilining dominant rolini ta'minlovchi "Tinchlik yo'lida hamkorlik" dasturini amalga oshirish doirasida NATOni Sharqqa kengaytirishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, ushbu strategiya Qo'shma Shtatlarga Rossiya ustidan nazoratni amalga oshirish bilan bir qatorda Eronni bostirishni ta'minlashga imkon beradi, bu esa amalda mintaqada ularning asosiy "Eronsiz hudud" siyosatini amalga oshirishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, eng muhim jihat shundaki, AQSh mintaqadagi siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik sohalarida o'z ishtirokini kengaytirishni rejalashtirmoqda, bu esa asta-sekin hukmronlik mavqeiga erishish uchun zamin yaratadi. Ushbu reja mintaqaviy bazalarni yaratish va mustahkamlash va ularning G'arb institutlari bilan hamkorligi orqali amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilish mumkinki, "Yangi buyuk o'yin" iqtisodiy, siyosiy va diplomatik raqobat maydoni bo'ladi, chunki Markaziy Osiyo Xitoy, Rossiya va Qo'shma Shtatlar uchun tobora muhim hududga aylanib bormoqda. Xitoy Yaqin Sharq va Yevropaga quruqlikdagi yo'llarni o'rnatishga harakat qiladi

ekan, Rossiyaning an'anaviy gegemoniga kirib boradi. Qo'shma Shtatlar yangi kelgan davlat sifatida ikkallasiga qarshi muvozanatni saqlash uchun diplomatik kuchini ishga solishga harakat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilish mumkinki, zamonaviy xalqaro munosabat tizimida yangi tendensiyalar paydo bo'lib bormoqda bular:

1. Zamonaviy dunyo tartibotining shakllanish jarayonida Sharq mamlakatlarining ta'siri ham ortib bormoqda. Bu voqelik dunyodagi katta geosiyosiy jarayonlarda ham o'z tasdig'ini topmoqda. Bu jarayonlarda Xitoy va Hindistonning nuqtai nazarlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xitoy iqtisodiy jihatdan dunyodagi ikki eng qudratli davlatdan biri va uchinchi eng kuchli harbiy kuch sifatida dunyo yetakchiligiga davo qilmoqda. Uning xalqaro munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi "One road, one belt" tashabbusi va "tiyanxia" konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek tez orada dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biriga aylanishi kutilayotgan Hindiston ham o'zining xalqaro munosabatlarga alohida geostrategiyalarini tatbiq etib bormoqda. Demak zamonaviy dunyo tartibotida bir qutbli shaklidan ko'p qutbli shakliga o'tish jarayoni davom etmoqda.

2. Markaziy Osiyo doim zamonaviy geosiyosiy jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etadigan hudud sifatida qayt etiladi. Markaziy Osiyo davlatlari Sobiq ittifoq parchalanib, mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng xalqaro munosabatlar tizimida o'ziga xos tendensiyalarni boshdan kechirdi. Bu jarayon asosan Markaziy Osiyoning tabiiy resurslarga boyligi, H.Makkinder nazariyasiga ko'ra Yevrosiyo qit'asining yadrosida joylashganligi bilan mintaqaviy va transmintaqaviy kuchlar raqobat maydoniga aylanganligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alimov.M.A. Globallashuv va iqtisodiy integratsiya jarayonlari. Toshkent: TDSHI. 2016. – 235.b.
2. Bo'ronov S. Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikni o'rnatish jarayonlarida O'zbekiston geosiyosati. – T.: "EFFECT-D". 2021. – 141 b.
3. Madaminova D.I. Xalqaro tashkilotlar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDSHI. 2020. – 255.b.
4. Muxammadsidiqov M.M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarning mintaqaviy jihatlari. O'quv qo'llanma, – Toshkent.:TDSHI, 2013.– 136 b.
5. Nye J. Transformational Leadership and US Grand Strategy // Foreign Affairs. 2006. July-August. (<http://www.foreignaffairs.com/articles/61740/ioseph-s-nve-ir/transformational-leadership-and-us-grand-strategy>).
6. Gates R. A Balanced Strategy. Reprogramming the Pentagon for a New Age // Foreign Affairs. 2009. January-February, (<http://www.foreignaffairs.com/articles/63717/robert-m-gates/a-balanced-strategy>).

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023

7. Lee, A. Civic ties help shape China's soft power / A. Lee // China Daily. – 2015 [Электронный ресурс]. – (дата обращения: 16.05.2017) URL: http://chinadaily.com.cn/kindle/2012-02/10/content_14578454.html.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. С англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. - 603 с

